

Recensioner

Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths. Studies in a Migration Myth

Arne Søby Christensen

Museum Tusulanum Press, Köpenhamn 2002 (391 s.)

TILL DEN ÄLDRE europeiska historieskrivningens mer kända men dessvärre förlorade böcker hör Cassiodorus omfattande verk om goternas historia, nedtecknad under första hälften av 500-talet. Cassiodorus var en ovanligt långlivad romersk ämbetsman (levde ca 485–ca 583) som tjänstgjorde som sekreterare och rådgivare åt den ostrogotiske kungen Theoderik den store i Italien. Endast en mindre bearbetning av arbetet har överlevt, *De origine actibusque getarum* ("Om geternas ursprung och bedrifter"), vanligen kallad *Getica*, sammanställd av goten Jordanes ett par decennier senare. Trots det lilla omfånget har Jordanes skrift haft ett mycket stort inflytande på senare tiders tänkare, i all synnerhet i vårt eget land. Här finns roten till göticismen, storsvenskhetens ärkeideologi – idén att de gamla goterna under folkvandringstiden är att betrakta som förfäder till svenskarna.

Nyligen har en dansk forskare, Arne Søby Christensen, lagt ned mycken möda på att tränga bakom Jordanes slöja och nå tillbaka till det förlorade originalet, den text Cassiodorus själv författade. Resultatet av Christensens analys presenteras i avhandlingen *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths. Studies in a Migration Myth*. Bokens huvudpoäng är att Jordanes och Cassiodorus är i det närmaste värdelösa som källor till äldre gotisk historia, det vill säga den historia som ryms i första tredjedelen av *Getica*. På initiativ av kung Theoderik skrev Cassiodorus sin omfattande redogörelse utan – hävdar Christensen – att ha tillgång till några som helst källor. Alltså måste han ha fabulerat ihop allt, inklu-

sive idén att goterna härstammade från våra breddgrader. Cassiodorus hittade helt enkelt på att goterna skulle ha utvandrat från den gåtfulla "ön" Scandza, ett av de nordligaste områden han kände till. Trolig orsak: han hade läst att det levde folk med liknande etniska termer på "ön", däribland det folk som antikens greker kallade *Gautoi* (götar).

I syfte att ge goterna en lång, ärorik historia plockade Cassiodorus friskt element från vandringsmyter och antika legender. Myterna blev snabbt populära, i synnerhet bland andra historieskrivare, vilka tog Cassiodorus skrönor som modeller för sina egna myter (så kallade *origines gentium*, "folkursprung"). Dylika berättelser kom att spela en viktig retorisk roll i omvandlingen av folket ifråga till ett klassiskt, antikt, närmast romerskt folk med ett av Gud utstakat öde.

Detta är sedan länge välkänt inom forskarvärlden. Arne Søby Christensen befinner sig på väl upptrampad mark. Han är, som nämnts, ytterst kritisk till Cassiodorus/Jordanes faktauppgifter, men i sin källkritik går han ännu längre än historiker har gått tidigare. Han anser att de antika goterna (de som i källorna benämns med *Gotones*, m.fl. namnformer) inte behöver ha haft någonting med de folkvandringstida goterna att göra. Det finns inget som tyder på en gotisk kontinuitet från den kristna tideräkningens första två sekler till 200- och 300-talens goter. Det kan mycket väl röra sig om helt olika folkgrupper. På punkt efter punkt skriver Christensen på detta vis om historien. Till de företeelser han kraftigt tonar ned hör historien om den legendomspunne konung Ermanarik, som härskade över goterna norr om Svarta havet i mitten av 300-talet. Ermanarik har förvisso existerat, men det mesta av vad Cassiodorus och Jordanes säger om honom och hans rike är enligt Christensen otillförlitligt. Källkritiken är obarmhärtig mot den gamle förmente överkonungen, som troligen inte var särskilt mäktig när det kom till kritan.

Jag skulle inte göra Christensens rättvisa om jag stack under stol med hur skönt det känns

RECENSIONER

att äntligen ta del av gammal god källkritik som motgift mot de mer eller mindre tokiga hypoteser om nordiska folkvandringar som har frodats på senare tid – såsom Pontus Hulténs bisarra vandralhistoria i Värnamo. Christensen är skarpsinnig och mestadels övertygande. Men frågan är om han inte går för långt i sin strävan att rensa ut alla dumheter och pröva de skriftliga källorna i enlighet med vetenskapliga normer. Vi kan knappast helt och hållet avfärda möjligheten om en gotisk muntlig historietradition på det sätt som Christensen gör. Observera: jag håller i och för sig med honom i sakfrågan, men jag vill se en utförligare argumentation om varför resonemanget är korrekt.

Min främsta invändning är emellertid den alldeles för skeptiska och nedlåtande attityd som Christensen uppvisar gentemot arkeologvärdet. Ett helt forskningsfält avfärdas i en not på s. 40. Den rysk-franske arkeologen Michel Kazanski's stora forskningsinsats om goterna (*Les Goths*, 1991) diskuteras inte. Kazanski skildrar i sin bok hur goterna växer fram som en blandning av en mängd grupper, vilka domineras av en ur-gotisk aristokrati. Efterhand som denna möter nya kulturer och slår sig ned bland nya folk förändras det gotiska folket: kulturella element inlänas från skyter, sarmater, thraker, slaver och balter. OK, jag kan förstå om Christensen inte håller med Kazanski, men det är ingen ursäkt för att osynliggöra forskningen ifråga. Detsamma gäller de åsikter som förts fram av en mängd andra arkeologer, till exempel svensken Anders Kaliff. De arkeologiska argumenten är värda att åtminstone presenteras och diskuteras, så att läsaren får en rimlig chans att bilda sig en egen uppfattning. Allt annat är i längden forskningsetiskt ohållbart.

Dick Harrison

Ny väg till medeltidsbrev

Claes Gejrot m.fl. (red.)

Skrifter utgivna av Riksarkivet 18, Stockholm 2002 (443 s.)

SOM TALANDE EXEMPEL på hur mycken och hur olikartad forskning som bedrivs om nordisk medeltidshistoria utkom år 2002 en vacker och tämligen diger bok betitlad *Ny väg till medeltidsbrev* (Riksarkivet, 443 s.). Här rymms inte färre än 28 fristående artiklar om alla möjliga ämnen. Boken baseras på ett symposium i Svenska Riksarkivet den 26–28 november 1999. Delvis var symposiet avsett som en hyllning till Birgitta Fritz, ett uppmärksammande och hedrande av hennes långa och trogna gärning i samband med att hon pensionerades från tjänsten som huvudredaktör för *Svenskt Diplomatarium*. En bibliografisk översikt över Birgitta Fritz verk återfinns därför mot slutet av boken.

Den som bläddrar i *Ny väg till medeltidsbrev* finner artiklar om vitt skilda ämnen; inledningsvis ter sig boken som en veritabel guldgruva. Fullt lika imponerande är den inte när man väl börjar läsa, något som beror på den både kvalitativa och kvantitativa ojämnhet som tenderar att infinna sig i den här typen av brett upplagda symposicantologier. Det enda som förenar bidragen är att författarna i sin forskning eller i sin yrkesverksamhet har en nära relation till gamla brevkällor, och det säger inte mycket. Följaktligen spänner *Ny väg till medeltidsbrev* över allt från hypoteser om obevarade svenska vikingatidsbrev till översikter över moderna databaser. Ibland är artiklarna långa och grundliga, ibland blott några sidor långa.

Ett par exempel kan visa på komplexiteten. När Clas Tollin skriver om tidigmedeltida ägoinnehav i Östergötland (sverkerska ätten, Alvastra kloster, etc.) och när Carl Göran Andrae redogör för Karl Knutssons räfst på 1450-talet handlar det om konkreta undersökningar av stort intresse för den allmänintresserade medeltidshistorikern. Det är också upplysande för en genomsnittsmidievalist att

ta del av exempelvis Clara Nevéus artikel om botvallfart, Jan Svanbergs artikel om hur investiturstriden speglas i en dopfunts bildprogram, Carina Jacobssons artikel om 1300-talsmadonnor och Stefan Brinks artikel om medeltida urkunder i Hälsingland. Men vad gör Gunnar Westins text om Gustav Vasas nyttjande av historiska exempel i sin propaganda i denna bok? Eller Marie-Louise Rodéns korta artikel om korrespondensen mellan svenska kungahuset och den romerska kurian mellan 1560 och 1672? Märk väl, det är inget fel på artiklarna i sig, inte alls, men de faller utanför den ram som bokiteln anger.

Ny väg till medeltidsbrev är, frågetecknen till trots, ett verk som bör, och säkert kommer att, finnas på plats i de flesta äldrehistorikers bokhyllor. Framför allt illustrerar boken – delvis just genom sin tematiska brokighet – vilket levande forskningsläge vi har. Det är omöjligt att fångas av allt, förstå allt och vara intresserad av allt. Men på mer än en sida finner man guldkorn.

Dick Harrison

Dansk forvaltningshistorie. Stat, forvaltning og samfund. 1. Fra middelalderen til 1901.

Red.: Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen & Ditlev Tamm.

Jurist- og Økonomforbundets forlag, København 2000. XXI + 986 s.

”DET ER I DISSE ÅR stor interesse for forvaltningens historie” skriver i förordet till detta verk professor Ditlev Tamm, som konstaterar att flera samlade framställningar av administrationens historia i skilda länder utkommit på senare år. Och det är aldeles riktigt. Klart är emellertid att de nordiska länderna i högsta grad skiljer sig åt när det gäller den aktuella förvaltningshistoriska forskningens omfattning. Förmodligen kan man säga att just Danmark står i särklass. Dansk förvaltningshistorisk forskning gynnas av att ett betydande antal av Rigsarkivets och de danska landsarkiv-

ens anställda innehar kombinerade arkivarie- och forskartjänster. Forskande arkivarier vid statliga arkivinstitutioner kan ju inte undgå att intressera sig för förvaltningarna bakom de myndighetsarkiv de dagligen umgås med. När *Dansk forvaltningshistorie* nu utkommit i tre delar, varav den första anmäls här, framstår det varken som en enstaka händelse eller som en slutpunkt, utan som ett led i en livaktig administrationshistorisk utgivning.

Nedan behandlas alltså bara den första av tre samredigerade förvaltningshistoriska volymer. De följande delarna, varav den sista är mindre voluminös än de båda andra, täcker åren 1901–1953 respektive den följande perioden fram till verkets utgivning. Verkets tyngdpunkt ligger, allt sammantaget, på 1800- och 1900-talen.

Som denna volym – och dess systervolymers – undertitel antyder, har redaktörer och författare vinnlagt sig om att sätta förvaltningens historia i samband med statens och samhällets förändring under perioden. Åtminstone vad beträffar det band som här behandlas har man lyckats med det. Särskilt samspelet med den politiska sfären och dess aktörer belyses utförligt. Detta understryks av att volymens inre periodindelning, med gränsåren 1536, 1596, 1660, 1720, 1814, 1848 och 1901, ansluter till författningsändringar och andra händelser av politisk natur. I sin helhet inleds boken med framväxten av medeltidens rudimentära stat och avslutas med parlamentarismens genombrott 1901.

Boken är indelad i nära trettio kapitel med sammanlagt tjugo författare. Deras framställningssätt växlar en del, men generellt gäller att texterna är berättande och resonerande. Författarna skriver för en dansk läsekrets, eller i alla fall för personer med ganska goda förkunskaper i dansk historia, men riktar sig nog inte i första hand till sina medexperter i de danska historiker- och arkivariekårerna. Dock förs i texterna en löpande dialog med tidigare forskning, stödd av en ganska fyllig notapparat, och det aktuella vetandets gränser markeras. Till glädje för en del och kanske till föregelse

RECESSIONER

för andra är teoriorienteringen inte framträdande.

Givetvis är ett övergripande arbete som detta starkt beroende av tidigare litteratur. I sin framställning av tiden 1720–1814 påpekar Ole Feldbaek (s. 231), att forskningen mer inriktat sig på formella strukturer än på faktiska funktioner. Tillräckliga kunskaper saknas t.ex. om ärendehantering, karriärmönster och arbetsvillkor liksom om den inbördes maktkampen mellan olika ämbetsmän och institutioner. Det här är en vanlig kritik mot äldre förvaltningshistorisk forskning, men det bör i rättvisans namn sägas att den forskning Feldbaek – med rätta – efterlyser knappast var möjlig att utföra innan organisationsformer och regelverk klarlagts. Och nu pågår den ju, inte minst i Danmark, vilket här återspeglas exempelvis i Gunner Linds studie av den tidiga enväldstidens ämbetsmän (s. 178 ff.). Men visst är det påfallande, inte minst för läsaren av denna bok, att kunskapen om äldre tiders faktiska förvaltningsprocesser är begränsad. Feldbaek menar att en komparation med stater som Sverige, Preussen, Hannover och Sachsen inte skulle vara försvarlig på forskningens nuvarande ståndpunkt. Och däri har han säkert rätt såtillvida att systematiska parallellstudier inte är möjliga, bara spridda jämförelser.

Dansk förvaltningshistories första del saknar en del av handbokens vanliga sökhjälpmedel, vilket man med tanke på dess innehållsliga bredd och texternas uppenbara kvaliteter kan beklaga. Personregister finns, men inte sakregister. Detta är fullt ursäktligt, det vet alla som någon gång arbetat med ett sådant, men det råder inget tvivel om att ett register över de viktigaste begreppen skulle underlättat användningen av boken. En förteckning över tabeller, diagram och kartor skulle också varit befogad. Överhuvudtaget redovisas framställningens kvantitativa och topografiska underlag ganska sparsamt, något som kanske underlättar den löpande läsningen men som givetvis är till förfång för den som söker relevant statistik eller uppgifter om administrativa in-

delningar. Ett undantag utgör Leon Jespersens kapitel om tiden 1596–1660. Annars får man mestadels gå vidare till den litteratur, varpå framställningarna vilar.

Denna mäktiga volym är indelad i två delar, varav den första omfattar tiden t.o.m. 1814 och den andra åren 1814–1901. Första delen omfattar ungefär 350 sidor, andra delen omkring 600. Större delen av boken ägnas alltså åt de knappt 90 åren mellan förlusten av Norge och det politiska systemskiftet vid förra århundradets början.

Mellan de båda delarna, som haft olika redaktörer, finns vissa strukturella olikheter. Medan perioden t.o.m. 1814 behandlas av fem författare i lika många kronologiskt avgränsade kapitel är återstoden av boken indelad i hela 22 kapitel, bakom vilka står femton skribenter. På det hela taget behandlar dessa var sina förvaltningsområden eller förvaltningsorgan. Utförligast är Tim Knudsens övergripande studie av ministerialsystemet mellan 1848 och 1901. Skillnaden i omfång och struktur mellan bokens båda delar beror, vågar jag förmoda, på det oerhört mycket större stoff som finns att redovisa om 1800-talet jämfört med äldre perioder. Påpekas bör att framställningen inte bara berör den statliga förvaltningen utan också den kommunala, som belyses av Inge Bundsgaard.

Något som ska framhållas är att den del av boken som täcker perioden t.o.m. 1814 är den som fungerar bäst ur handbokssynpunkt. Löptexter och notapparater kompletteras nämligen med särskilda forskningsöversikter för perioderna t.o.m. 1660 respektive 1660–1814 (s. 341 ff.) och dessutom med en bibliografi i urval för tiden fram till sistnämnda årtal (s. 957 ff.).

Den som skriver dessa rader arbetar för närvarande med en undersökning av de svenska länsstyrelserna omkring 1635–1735 och har vid läsningen av *Dansk förvaltningshistorie, 1* koncentrerat sig på perioden fram till 1720. En allmän reflektion är att Danmark och Sverige, från ett utgångsläge som medeltida bondesamhällen med svag statlig överbygg-

nad, förändrades ganska parallellt men inte sällan i påfallande otakt. Under medeltiden förefaller moderniseringen – om uttrycket tillåts – av den danska förvaltningen ligga före den svenska, förmodligen beroende på närheten till Tyskland. Men ”maktstatens” framväxt sker mycket tidigare i Sverige, med en centralisering redan under Gustav I som knappast får sin motsvarighet i Danmark förrän under 1600-talet.

Jämförelser har ofta gjorts, också av samtiden, mellan enväldets införande i Danmark-Norge 1660 och i Sverige 1680. Påfallande är hur mycket mer drastisk förändringen var i Danmark, också ur rent administrativ synpunkt. Detta framgår tydligt av Gunner Linds kapitel om perioden 1660–1720. De båda enväldsregimerna föredde många gemensamma drag, men uppvisade också stora olikheter. Vid centralförvaltningens reformering sneglade 1660-talets danskar på det ännu aristokratsbyrda men administrativt mer avancerade Sverige (s. 168). Däremot påminner den nya regionala amtmansorganisationen, lanserad 1662, inte särskilt mycket om den svenska länsförvaltningen (s. 174 ff.). Man kanske kan våga sig på hypotesen att det alltid varit lättare att kopiera andra länders centraladministration än deras regional- och lokal-förvaltning, som varit mera omedelbart beroende av existerande sociala strukturer.

För historiker som forskar om svensk statsförvaltning är det naturligtvis tacknämligt att det nu föreligger en fyllig översikt av grannlandets förvaltningshistoria. Danmark är så nära och fruktbara jämförelser kan ofta göras. Men när kommer det ett motsvarande verk, som täcker Sverige – och Finland fram till 1809? Den finska förvaltningshistoriska forskningen har på senare tid varit betydligt livaktigare än den svenska, men har främst inriktat sig på tiden efter Fredrikshamnfreden. Ett stort projekt om centralförvaltningens historia efter 1809 har resulterat i ett drygt tjugotal arbeten, utgivna 1989–96. Från svensk sida kan antecknas några monografier, som Mats Hallenbergs undersökning av av Vasatidens lokalför-

valtning (2001), men inga större satsningar. Det snart fullbordade flerbandsverket *Rikssarkivets beståndsöversikt* fungerar som en förnämlig förvaltningshistorisk handbok, men det syftar ju inte till vetenskapliga analyser. *Dansk förvaltningshistorie* manar till efterföljd.

Björn Asker

Kanslern. Axel Oxenstierna i sin tid

Gunnar Wetterberg

Del 1 och 2. Atlantis, 2002. 1064 s.

NÄR MAN HAR KLAGAT över att det skrivs alldeles för få biografier i Sverige är paradexemplet Axel Oxenstierna. Han är allmänt bedömd som Sveriges främste statsman genom tiderna. Han deltog i uppbyggandet av en svensk stormaktsposition, och han var av europeisk betydelse. Dock har hans biografi endast skrivits fram till Gustav II Adolfs död. Det gjorde Nils Ahnlund 1940. Men Axel Oxenstierna var minst lika betydelsefull under resten av sin levnad, dvs ända till 1654. Under dessa decennier var han i stor utsträckning Sveriges reelle styresman. Därför har behovet av en samlad biografi över Axel Oxenstierna varit mycket stort.

Att det dröjt har säkert i hög grad berott på uppgiftens måktighet. Det är maktpåliggande över huvud taget att skriva en biografi över en människa och göra henne rättvisa. Svårare blir det när man går till en tid som är oss så främmande som 1600-talet. I Oxenstienas fall är hans gärning dessutom så intimt förknippad med Sveriges styrelse, att biografien också måste innehålla en skildring av Sveriges historia från 1590-talet till 1654. Vidare tvingar uppgiften fram en analys av ett av historiens mest komplicerade och mest mångfacetterade krig, det trettioåriga där Oxenstierna tidvis spelade en huvudroll.

Nå, Gunnar Wetterberg är en modig man. Han har mer lockats än avskräckts av uppgiftens svårighetsgrad. Han är känd som en stimulerande debattör med hemort i kanslihuset, Kommunförbundet och SACO. Ett ut-

RECENSIONER

märkande drag hos samhällsdebattören Wetterberg är hans stora intresse för företeelsers historiska rötter, och i svenska administrativa sammanhang finns ofta rotträdar till Axel Oxenstiernas tid och hand.

Författaren är emellertid inte en ämbetsman som i mogna år börjar intressera sig för historia. Det intresset är långvarigt, och i Lund skaffade han sig en gedigen utbildning i ämnet. Vid läsningen av hans mäktiga verk framgår att inte enbart Oxenstiernas civila verksamhet är föremål för författarens intresse. Sysslar man med 1600-talet måste man ägna sig åt århundradets krig, och Wetterberg har forskat också i denna del av mänsklig verksamhet. Kanske inte så konstigt, för författarens morfar är Per Sörensson, känd som en gammal karolin.

Det har blivit ett stort verk på nästan 1 100 sidor. Är det mycket? – Ja det är det förstås, men vi kan jämföra med Anders Isakssons biografi över Per Albin Hansson i fyra band och på nästan 2 000 sidor eller med Göran B Nilssons likaså fyra band stora biografi över A O Wallenberg. Både Hansson och Wallenberg är mycket viktiga personer i svensk historia, men Oxenstierna får bedömas som väl så betydelsefull.

Det har förstås skrivits mycket både nationellt och internationellt om Axel Oxenstierna och hans tid; givetvis har mycket tillkommit efter Ahnlunds torsoartade biografi från 1940. Wetterberg är väl inläst på den väldiga litteraturen. Särskilt roar det dock författaren att citera från Oxenstiernas brev. Där framgår kanslerns resonerande, ofta omständliga stil, hans försiktighet, världsvishet, ibland hårdhet. Författaren hjälper läsaren med översättning av de svårare orden i breven.

Wetterberg har en pedagogisk iver och en berättar- och informationsglädje som är stimulerande. Dyker en ny person upp i handlingen talar författaren om varifrån han kommer och vad det blev av honom. Ofta ges information av detta slag i notform, så man kan ta åt sig informationen eller gå förbi den. I motsats till andra stora historieberättare med

1600-talstema blir inte digressionerna så stora att den röda tråden förloras.

En god sak med Wetterbergs biografi är att den har en sammanfattning, där en helhetsbild ges såväl av privatmannen som statsmannen. Det är ett grepp som är lovt och förebildligt.

Nyckelhålsgranskning av Oxenstierna skulle förmodligen vara föga givande. Han var en pliktmänniska, och plikterna gällde Sverige, familjen, släkten, godsens, och allt var omslutet av en stark Gudstro i evangelisk-luthersk tappning.

Allt är förvisso inte attraktivt hos Oxenstierna för dagens svensk. Hans bördstolthet var stor. Det var för honom givet att högadeln med långa kända släktled var bäst lämpad att styra ett land.

Han var en hög. Förmodligen hade trettioåriga kriget kunnat sluta tidigare, om inte Oxenstierna så ivrigt hade kämpat både för land åt Sverige och för riksdaler. Kanske hade freden dröjt ännu längre, om inte Oxenstierna med sin son Johan på den svenska sidan också hade haft drottning Kristina och Johan Adler Salvius. I det danska Salomonsens konversationslexikon från 1924 står om Oxenstierna att ”en mer ihärdig, i sin lugnt beräkande klokskap farligare fiende än han har Danmark aldrig haft”. Det är svårt att påstå att det är ett felaktigt omdöme.

Men dock! Han var en fantastisk statsbyggare. Hans reformverksamhet på de juridiska och administrativa områdena var enorm. Kanske imponerar mest att reformerna inte stannade på pappret. Vad han och riket beslöt skulle genomföras. Det gällde också indrivningen av de skatter som var motbjudande för folket. Men här var han klok. Han visste hur långt man kunde gå utan att riskera uppror. Reformverksamheten var ingen dagslända. Än idag diskuterar man ivrigt om man kan ändra på länsindelningen från Oxenstiernas tid och om ministerstyret är hot mot självständiga ämbetsverk. Han visste att börd utan kunskap var farlig, och satsade på utbildning av ämbetsmän vid rikets universitet.

Axel Strindberg har skrivit ett välkänt historieverk om svensk stormaktstid med titeln *Bondenöd och stormaktsdröm*. Det är en god sammanfattning av tiden i två ord. Dock skulle jag vilja lägga till: aggressivitet och statsbyggande. Axel Oxenstierna var en central gestalt i inledningen av detta skeende. Sverige efter Oxenstierna var ett annat land än före. Det är utomordentligt bra att denne man har fått sin biografi, och Gunnar Wetterberg har väl förvaltat sitt pund.

S.O.

Den Svenska Pressens Historia I–IV

Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, red

Ekerlids förlag, 2000–2002. 341, 375, 427 och 408 s.

Den svenska pressens upplagor 1824–1872

Sture M Waller

2001.

FLERA GÅNGER HAR MAN sökt skildra den svenska pressens historia. Lantmannapolitikern Emil Key gjorde ett försök 1883 och kom fram till året 1719. Litteraturhistorikern i Lund Otto Sylwan skrev 1924 *Pressens utveckling under det nittonde århundradet*. Ett standardverk stod biblioteksmannen Bernhard Lundstedt för vid sekelskiftet 1900, då *Sveriges periodiska litteratur* i tre band utkom. Under senare decennier har bland andra historikerna Sture Waller och Stig Boberg och litteraturhistorikern Staffan Björck ägnat sig åt pressforskning. Framför allt har enskilda tidningar fått sina historiker skrivna.

Två centra för pressforskning har uppstått, dels den litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, dels den företagsekonomiska i Göteborg. I september 1995 firades den svenska pressens 350-årsdag med ett symposium i Göteborg. Det genomfördes av pressforskare från Göteborg och Lund, och ett syfte var att föra olika inriktningar inom pressforskningen närmare varandra. Symposiet blev startskottet för projektet Den Svenska Pressens Historia.

Om detta erinras i inledningen till fjärde bandet av verket och det framhålls att verket nu ”helt enligt arbetsplan, budget och tidtabell, förts till sitt slut”.

Den stolthet som ligger i ovanstående sats är fullständigt berättigad. Från konkurrens har pressforskarna gått över till samarbete med ett strålande resultat. Redaktörer har varit företagsekonomen Karl Erik Gustafsson och litteraturvetaren Per Rydén. Redigeringsarbetet har legat på Gunilla Lundström, journalist på Sydsvenskan. Tre författare finns för varje band. Sex av dem är litteraturvetare: Claes-Göran Holmberg, Eric Johannesson, Gunilla Lundström, Dag Nordmark, Ingemar Oscarsson och Per Rydén, tre historiker: Birgit Petersson, Elisabeth Sandlund och Jarl Torbacke, två ekonomhistoriker: Lars-Åke Engblom och Sverker Jonsson, samt en företagsekonom: Karl Erik Gustafsson.

Det som skildras är både tidningar och tidsskrifter. Dessa objekt sättes in i sitt samhälleliga sammanhang. Allt intresserar författarna och oftast även läsarna: tidningsekonomi, ägarförhållanden, upplagestorlek, journalistrollens utveckling, personerna, både de glansfulla och de trägna arbetarna, de skilda slagen av journalistik, som politisk, kulturell, utrikeskorrespondens, idrottsreportage, notiser. Utmärkta person- och tidningsregister hjälper till vid läsningen, och inte minst finns utomordentliga litteraturanvisningar. Bilderna är både många och goda.

Redaktörerna och författarna har varit angelägna om att inte enbart skildra segrarnas historia, alltså kanske särskilt Dagens Nyheter, Svenska Dagbladets, Aftonbladets och Göteborgs-Postens, utan även historien över dem som stupat på vägen. Inte minst är det tacknämligt att stor uppmärksamhet ägnas vad som sker i den så kallade landsorten. Dessa tidningar är inte styvmoderligt behandlade i förhållande till Stockholmstidningarna.

Pressens historia är ett väldigt ämne och kan lätt bli oöverskådligt. Av god hjälp för överblick är de inledningar som finns till varje del. Allra bäst hjälp för läsningen är dock det

RECESSIONER

goda språk, som genomgående präglar framställningarna.

Pengar är en viktig förutsättning för ett arbete av detta slag, och de har kommit från i första hand Tidningsutgivarna, Carl Olof och Jenz Hamrins stiftelse, Ridderstads stiftelse och Wahlgrenska stiftelsen. Redan i dessa namn ligger intressant tidningshistoria.

Ett underliggande arbete av betydelse har varit lundahistorikern Sture Wallers forskning om den svenska pressens upplagestorlek 1824–1872. De tvärvetenskapliga pressforskarna gav en hommage till denne tidige presshistoriker genom att de såg till att hans arbete blev tryckt, och det skedde, innan författaren själv sommaren 2002 avled.

S.O.

Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle

Elisabeth Reuterswärd

Studia Historica Lundensia, Lund 2001, 330 s.

FLERA HISTORIKER HAR PEKAT på betydelsen av prästernas kungöranden från predikstolen av statsmaktens påbud under äldre tid, men först genom Elisabeth Reuterswärds doktorsavhandling har detta angelägna ämne fått en grundlig genomlysning. Reuterswärd når flera viktiga nya resultat. Undersökningsperioden 1740–1790 inrymmer de båda krigen 1741–43 och 1788–1790 medan 1767 har valts som ett 'normalt' år. Med 1686 års kyrkolag stadgades att statens kungörelser skulle läsas upp i kyrkorna inom ramen för gudstjänsten från att tidigare ha kungjorts på ting och rådstugor. Först genom offentliggörandet ansågs lagen träda i kraft vilket var en gammal tanke. Malmöhus län och ibland Gårdstånga socken utgör undersökningsområdena.

Syftet är både att undersöka kungörandet från predikstolarna som ett kommunikationssystem, och den bild av sig själv samt av "verkligheten" som statsmakten förmedlade via kungörelserna (s 31, 36). Ovannämnda krigs-

år, vilka som bekant också rymde uppror och sammansvärjningar, har valts för få en test av hur de legitimerande bilder såg ut – inte minst av kungamakten – under spända situationer. Reuterswärd betraktar kungörandena från predikstolarna som ett massmedium, bl a utifrån kriterierna om indirekt envägskommunikation där informationen samtidigt når mottagarna. Hon understryker att tidningarna först från slutet av 1700-talet blev ett alternativ och då bara för städernas del. Avhandlingen har ingen tydlig teoretisk avstamp, men författaren redogör förtjänstfullt för de övergripande perspektiv som har drivits inom aktuell forskning. Hon ansluter sig till ett interaktionsperspektiv.

En fruktbar infallsvinkel på ämnet är *tilltalet*. Vem är det statsmakten vänder sig till och hur gör man det? Befallande, beskyddande, förhandlande eller informerande? Ett annat färskt exempel på bruket av tilltalsbegreppet är Peter Ericssons avhandling från 2002, alltså efter Reuterswärds disputation, som i hög grad är upplagd utifrån "det ideologiska tilltalet" och använder sig av samma terminologi (*Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002). Reuterswärd betonar i sina utgångspunkterna att det samhälle hon studerar karaktäriseras av en talspråklig kultur. Visserligen tar hon här mest exempel från 1600-talet och hon betonar också betydelsen av skrivna avtal, skrivna lagar och tillgängliga arkiv, men jag vill ändå sätta ett litet frågetecken för hur träffande det blir att lyfta fram talspråkligheten så starkt när man studerar perioden 1740–1790. Min bild av frihetstidens samhälle är att böndernas politiska agerande också på lokal nivå i hög grad var bestämd av positiv rätt. På några ställen sker en terminologisk sammanblandning av suppliker och riksdagsbesvär där även de förra omnämns som besvär, vilket kan förvirra för den oinitierade läsaren.

Presentationen av forskningsläget är gedigen. För att motivera sin undersökning betonar hon att tidigare forskare har undervärderat "det tidigmoderna samhällets kapacitet för

massmedial kommunikation” (s 33). Det beror lite på hur accenterna sätts men påståendet kan ifrågasättas. I min egen avhandling skriver jag explicit att predikstolarna var centralmaktens viktigaste kanal ”för att föra ut *påbud* och *upplysningar* till undersåtarna” rörande ”smått som stort” (Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Stockholm 1993, s 126). Jag talar även om att ”[p]redikstol och meddelanden vid tingen fyllde samma funktion som en nutida dagstidning” (s 161). Visserligen rör det sig här inte om några större empiriska undersökningar av distributionskanalen men det är ändå iakttagelser som är framförda i tidigare forskning. Det är synd att forskningen om såväl nordiska som andra europeiska grannländer med något enstaka undantag inte har tagits upp.

Reuterswärd är väl insatt i källmaterialsituationen. En viktig del av de kungörelser som lästes upp härrörde från Kungl Majt och kollegierna; dessa trycktes. Så gott som genomgående använder Reuterswärd termen ’kungörelse’. I regel brukar ju annars det aktuella materialet betecknas som årstrycket, vilket framgår i avhandlingens exkurs. Visserligen blir det för Reuterswärd relevant att reda ut vilka författningar som hamnade var, men eftersom det vad gäller det centrala materialet genomgående rör sig om ett tryckt källmaterial förväran det att hänvisningarna går till samlingar i församlingsarkiv. Om man vill ange var dessa *tryckalster* återfinns är väl Kungliga biblioteket den rimliga hänvisningen? (För övrigt kan nämnas att KB driver ett Årstrycksprojekt som ska tillgängliggöra materialet; se KB:s hemsida.) I Exkursen s 299 uppges att årstryckets ursprungstext skulle återfinnas i kansliets koncept/registratur vilket dock faktiskt inte stämmer (se t ex James Cavallie, *Riksarkivets beståndsoversikt*, del 1, s 73).

Såväl förhistorien före 1686 som diskussionen under 1800-talet om en avveckling av kungörelsesystemet (som i huvudsak genomfördes 1894) behandlas relativt utförligt. Det

är intressant att notera att det fr a var bondeståndet som slog vakt om kungörelseformen. Upplysningarna om bondeståndets kamp under frihetstiden för tryckning av lagtexter är emellertid få. Så hade det varit relevant att upplysa om att bondeståndet flera gånger tog upp frågan om tryckning av uppbördsförfattningarna. Det kungörande som fortsatte vid ting och exempelvis uppbördsmöten underbelyses antagligen. Likaså är det min erfarenhet att både bonderiksdagsmännens kontakter med hembygden under riksdagarna och den lokala medvetenheten bland bönderna om gällande lagstiftning var större än vad som framkommer hos Reuterswärd (t ex s 193). Fjärdingsmännen som tänkbara medhjälpare till fogdarna inom socknarna omnämns aldrig i texten, så det förblir oklart om sådana fanns i Skåne vid denna tid eller inte.

Det avhandlingsämne som Reuterswärd har förelagt sig själv är på flera sätt svårhanterligt eftersom det vetter åt så många håll. Det blir besvärligt att behärska de olika specifika forskningslägena. Det gör att en del speciallitteratur förbigåtts, t ex om samtidens syn på lagens beständighet i Claes Peterson ”1734 års lag – en medeltida lagbok eller en upplysningskodifikation? Till frågan om synen på lagändring i det förliberala samhället”, i *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück* 5/4 1985 (1985). Generellt lyser rättshistorisk litteratur med sin frånvaro. Med Reuterswärds upplägg blir innehållet i kungörelserna/årstrycket centralt och det är därför synd att hon inte har utnyttjat Martin Melkerssons avhandling *Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormakstiden och 1800-talet* (Uppsala 1997). Hans kompletta kvantitativa undersökning av årstrycket för åren 1600–1862 hade varit en matnyttig referens. Nästan samtidigt som Reuterswärd disputerade lade Karin Sennefelt fram sin avhandling *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (2001) och kort därefter disputerade också nämnde Peter Ericsson på ett ämne som direkt berör Reuterswärds proble-

RECESSIONER

matik. Det är naturligtvis högst glädjande att så mycken ny forskning om svenskt 1700-tal plötsligt finns att tillgå kring ideologiskt tilltal och statsmaktens bruk av kungörelserna. Med Reuterswårds breda uppläggning är det inte så förvånande att hon inte når samma djup i sina analyser som Sennefelt och Ericsson.

I kapitel 4 där prästens upplästa kungörelser i Gårdstunga församling undersöks för år 1767 är ett intressant resultat att mer än hälften av kungörelserna kom från landshövdingen och flera i övrigt också från den lokala förvaltningen. I kapitlet undersöks en rad grundläggande drag i kungörelsesystemet, bl a framgår att det i regel verkar ha tagit mer än 14 dagar innan ett centralt utfärdat påbud lästes upp, men att det sällan dröjde flera månader. Med tanke på att innehållet i kungörelserna naturligtvis blir helt slumpmässigt när ett enda år valts ut saknar man en diskussion kring detta. Helst hade man nog sett att flera år hade undersökts för att utgöra en mer stabil bas för att uttala sig om 'normala' förhållanden.

Kapitel 5 behandlar statens utnyttjande av predikstolen vid lilla ofreden och dalupproret 1743 samt vid Gustav III:s krig 1788–1790, inklusive Anjalasammansvärjningen (som mindre träffande omtalas som ett "uppror", s 37, 253). Flera intressanta resultat framkommer. Att inte kungörelserna användes för att framföra krigspropaganda inför något av krigen har sin förklaring i att det rörde sig om anfällskrig som måste hemlighållas. Via länskungörelsernas påbud om mobiliseringen kunde dock utläsas att något var i görningen. Rapporteringen om det misslyckade fälttåget under 1741–43 års krig är närmast obefintlig, men när ett nytt bevillningsplakat utfärdades redovisas läget tämligen öppet. Skattebetalarna, i första hand bönderna, tilltalades i termer av förhandling, medan militära påbud var utformade som befallningar riktade direkt till soldaterna. Det är intressant att konstatera att kungörelserna inte under något av krigen kom att användas för att sprida någon skräckbild av ryssarna som fiender (med undantag

för en särskild kungörelse för Finland under Gustavs krig). En viktig skillnad mellan frihetstidens och Gustav III:s kungörelser är den roll som kungen som person framträder med. I de förra är kungens roll nedtonad, medan Gustav III, som följde själv författade vissa kungörelser, framställs som landets krigshjälte. Segrarna slås upp stort och detaljrikt, medan nederlagen förtigs. Kungen omtalade ofta hur han älskade sina undersåtar. Anmärkningsvärt är att den tyfusepidemi som utlöstes vid örlogsflottans återkomst till Karlskrona förtogs i nästan ett helt år i de centrala kungörelserna, medan länskungörelserna innehöll rena lögnen om situationen. Av förklarliga skäl gick regeringen inte ut med uppgifter om upproret i Dalarna förrän det var krossat, men använde sig därefter i hög grad av kungörelserna. På samma sätt var det länge tyst om Anjalaförbundet. När det väl offentliggjordes var det i vaga termer, men kungen försökte utnyttja missnöjesyttringarna politiskt.

Högst intressanta resultat presenteras också i kapitel 6 där Reuterswård gör en undersökning av landshövdingens utnyttjande av kungörelserna i Malmöhus län under 1760-talet. När länskungörelserna började tryckas ökade antalet starkt, inte minst efterlysningar och information om auktioner. Mig veterligen utan parallell vid denna tid är att landshövdingen på eget bevåg tillsatte fem direktörer hämtade bland adliga godsägare som skulle ansvara för kontrollen av bl a vägar, broar och landshövdingens hjärtebarn pilplanteringen. Alla lägre kronoberjtjänster ålades lydnessplikt mot dessa ad-hoc-ämbetsmän. Intressanta är också uppgifterna om landshövdingens vitesförelägganden som enligt allmogen i vissa fall saknade stöd i lagen.

Avslutningsvis kan man konstatera att Reuterswård, som tillhör det beundransvärda släkte av avhandlingsförfattare som vid sidan av krävande yrkesarbete, med år av tålmodigt forskningsarbete har fått fram en välskrivna avhandling med många spännande resultat. Avhandlingen, som försöker greppa över flera inte alldeles lättbemästrade ämnen, väcker

både frågor för fortsatt forskning och ger välkommen och omfattande ny kunskap kring såväl kungörelserna från prediktorerna som innehållet i viktiga delar av centralmaktens kommunikation med undersåtarna.

Pär Frohnert

Bilder av Mittens rike: Kontinuitet och förändring i svenska resenärers Kinaskildringar 1749–1912

Kenneth Nyberg

Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 28. Göteborg 2001. 332 sidor.

ETT VISST PUBLIKT INTRESSE för det avlägsna Kina föreligger sedan länge i Sverige, trots att reella svenska intressen därstädes varit mycket begränsade. Det är ett intresse som under 1900-talets lopp kommit att kanaliseras i sinologisk forskning, översättningar av litteratur, föreningar, politiska ställningstaganden och mycket annat. Temat för Kenneth Nybergs avhandling är därför välkommet. Författaren går igenom den svenska kinasynen före det traditionella kejsarsystemets fall 1912. Hans material består av tryckta rese-schildringar, vilka naturligen grupperar sig i tre perioder (1749–81, 1847–72 samt 1890–1912). För var och en av dessa perioder redogörs för resenärernas intryck och bedömningar av landet som mötte dem, vilket mynnar ut i en diskussion om kontinuitet och förändring i synsätten. Kina är på flera sätt lämpat för en studie av detta slag, inte minst genom de stora svängningar som förekommit i Västerlandets uppskattning av landet: från skräckbild till förebild men alltid motbild, för att tala med Max Weber. Det torde vara svårt att hitta denna typ av svängningar i t ex synen på den muslimska världen.

Internationellt ligger arbetet väl i linje med den flora av ”synen på”-studier som under de sista decennierna riktat sökljuset på kulturmöten mellan västerländska och icke-västerländska civilisationer. För Kinas del har vi sett viktiga studier av Colin Mackerras, Raymond

Dawson, Jonathan Spence och Harold Isaacs (den sistnämnde av någon anledning ej utnyttjad av Nyberg). I en mer generell bemärkelse har postkoloniala teorier utvecklats alltsedan Edward Saids omdiskuterade och ofta ifrågasatta orientalismtes. Relativt lite av detta har dock kommit till användning i avhandlingen. Nyberg har valt att grunda sin metod på det bildbegrepp som tidigare utvecklats av Eva Block, där ”bild” delas upp i faktapåståenden, attityder/värdeomdömen och handlingsrekommendationer, men också bryts ner i bilddelar och bildelement. På det hela taget har författaren valt att lägga undersökningen på en lägre teoretisk nivå än vad som är fallet med många studier av denna typ.

Det hindrar inte att resultaten är högst talande, speciellt vid en jämförelse med tidigare studier av kinasynen. 1700-talet har ofta ansetts vara en tid av i stort sett positiva kinabilder, i de jesuitiska skribenternas och ”kineseriets” efterföljd. De svenska ögonvittnesschildringarna från 1700-talets andra hälft verifierar inte helt detta. De sjömän, skeppspräster m.fl. som frekventerade kinesiska hamnar fann en hel del föredömliga och eftersträvansvärda ting hos landet och dess invånare – välkött risekonomi, praktiska vardagsföremål, arbetsamhet, driftighet, måttfullhet med mera. Samtidigt paras detta med en rad mycket negativa omdömen som ibland direkt tycks motsäga de positiva omdömen som nyss fälltts – passiv undergivenhet, självgodhet och så vidare. Några principiella ståndpunkter om ras-skillnader mellan kineser eller asiater och ”vita” finner man ännu inte på detta stadium men väl kategoriska omdömen om nationalkaraktärer (vilka även drabbar europeiska sjöfararnationer som holländarna på ett ofördelaktigt sätt).

På motsvarande sätt har 1800-talets mitt och decennierna kring förra sekelskiftet gärna betecknats som perioder av eurocentriskt betingad svartmålning av det kinesiska samhället, en bild som nyanseras åtskilligt i Nyströms undersökning. Samtidigt som de svenska resenärerna var kraftigt påverkade av

RECESSIONER

sin tids allmänneuropeiska schablonbilder var de inte okritiska till dessa. Tvärtom framhålls i flera texter hur västerländska kritiker kastar sten i glashus eller själva genom sitt beteende medverkat till landets problem. Å andra sidan är det tydligt att vi i de bägge senare perioderna befinner oss i en delvis annorlunda atmosfär än 1700-talet med dess intellektuella universalism. Detta blir speciellt tydligt när man betänker att mycket av stoffet från perioden 1890–1912 författats av missionärer, vars raison d'être var just att en västlig/kristen andlig dimension måste tillföras det förmenta kinesiska mörkret.

Då detta är en studie av den svenska synen på Kina frågar sig läsaren vad som i skildringarna är specifikt svenskt. Sverige hade som sagt inga påtagligare ekonomiska eller politiska intressen att bevaka i denna del av världen. Hur skiljer sig då den svenska perceptionen av landet från den brittiska, franska, tyska eller amerikanska? Nyberg går inte speciellt djupt in på denna fråga, vilket måste betecknas som en brist. Han noterar emellertid att en svensk nationalmedvetenhet framträder allt tydligare i skildringarna efter hand. Kinamiljöerna får gärna bilda fond åt patriotiska uttalanden kring svenska sjömäns förträfflighet och Norrlandsälvarnas naturskönhet – uttalanden som inte bara sker på Kinas utan även andra europeiska nationers bekostnad.

Vad säger oss dessa svenska reseberättelser om ostasiatiska realiteter under perioden 1749–1912? Svaret torde lyda: inte mycket. Resenärerna har snappat upp olikartade fragment av den svärfångade kinesiska verkligheten och bearbetat dem utifrån den fond av allmänneuropeiska skrivelser och föreställningar som cirkulerat vid ifrågavarande tidpunkt. Därav de ofta diametralt motsatta generaliseringar om landet man kan möta inom en och samma tidsperiod. Ur den synvinkeln kunde man möjligen väntat sig att den sista perioden, 1890–1912, skulle bjuda på de mest ambitiösa försöken att förstå landet inifrån, då flera skribenter är missionärer med erfarenhet

av kinesiskt språk och vardagsliv. Så är inte självklart fallet, vilket visar på styrkan i den eurocentriska diskursen.

Hans Hägerdal

Gesang und Gemeinschaft. Zur kulturellen Konstruktion von schwedischem "folksång" und deutscher "Nationalhymne"

Ursula Geisler

Nomos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 2001. 263 s.

PROFESSOR BERND HENNINGSEN, numera vid Nordisches Institut i Greifswald, leder ett projekt benämnt "Die kulturelle Konstruktion von Gemeinschaften im Modernisierungsprozess. Schweden und Deutschland". Ursula Geislers avhandling om svensk folksång och tysk nationalhymn är ett av de handfasta resultaten av detta projekt.

Författarinnan ser på likheter och skillnader i den svenska och tyska utvecklingen av behandlingen av "folksånger", och då får hon analysera de olika begrepp som används i de båda länderna. Men ett indirekt resultat blir också ett studium av impulserna i första hand från Tyskland till Sverige.

Tidsmässigt är det en mycket lång period som studeras. Ursula Geisler börjar med åren kring sekelskiftet 1800, och hon går fram till åren efter andra världskriget.

När svenskarna började tala om nationalmusik, som Carl Envallsson i *Svensket musikalliskt lexikon* från 1802, så skedde det under tysk och fransk påverkan. Johann Gottfrid von Herder gav impulser både i Tyskland och Sverige att söka det folkligt-nationella i olika kulturyttringar. Mellan åren 1805 och 1808 utkom *Des Knaben Wunderhorn*, samlade av Achim von Arno och Clemens Brentano. Erik Gustaf Geijer och Arvid August Afzelius gav under åren 1814–1818 ut *Svenska folkvisor från forntiden*. Den som musikaliskt bearbetade dessa "folkvisor" och som starkt hävdade

den svenska egenarten var musikdirektorn i Uppsala, Johann Christian Friedrich Haeffner med en gedigen tysk bakgrund.

När vi går till tidsperiodens andra ände, möter vi Fritz Jöde, som hade en mycket stor betydelse för svensk allsångsrörelse. Han verkade under 1930-talet främst i Tällberg i Dalarna men också aktivt som teoretiker där han framhävde allsångens betydelse som gemenskapsskapande faktor. Ursula Geisler lyfter fram Jödes anknytning till Tysklands nationalsocialistiska parti.

Vi får hos författarinnan också följa nationella och musikaliska analyser av Oskar Fredrik alias kronprins Oskar, då han var ordförande i Musikaliska Akademien under åren 1864 till 1872. Nästan ordagrant följde han Herder, då han utifrån folksångerna gav en karakteristik av de nordiska folkens lynne.

Om stora likheter finns mellan Tyskland och Sverige, så är skillnaderna dock betydande, då det gäller de båda ländernas nationalsånger. För Tysklands del proklamerade president Ebert den 11 augusti 1922 att tysk nationalsång skulle vara "Deutschland, Deutschland über alles" eller som den också kallades "das Deutschlandlied", ursprungligen skriven av Hoffmann von Fallersleben (1798–1874). Om "Du gamla, du fria" berättas att när den första gången sjöngs i Stockholm, den 18 november 1844, och "fornforskaren och runologen" Richard Dybeck lät sin basröst fylla rummet särskilt vid satsen "Ack jag vill leva, jag vill dö i Norden", då var inte många ögon torra. Därefter har emellertid inte tillfredsställelsen varit stor med denna sång som nationalsång, och den har också fått tävla med "Hör oss Svea!". Särskilt vid sekelskiftet 1900 sökte man frenetiskt och förgäves få fram en annan nationalsång.

Ursula Geislers avhandling innehåller mycket av intresse både om tysk-svenska förbindelser och om svenskt nationsbygge.

S. O.

Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt

Magnus Rodell

Natur och Kultur 2002, 296 s.

HISTORIENS IRONI HAR drabbat många staty. Trots att de har uppförts för att vara evigt beständiga har de i vissa fall förstörts när de historiska konjunkturen skiftat. Ännu fler har i eftervärlden mest tilldragit sig divornas uppmärksamhet. Likaså har de mestadels storslagna invigningar, som var givna inslag i 1800-talets och det tidiga 1900-talets nationalistiska era, allt som oftast glömts bort. Under de senaste årtiondena har det emellertid varit fråga om ett trenderbrott, åtminstone i forskarvärlden. Inte minst bland bildvetare och historiker har intresset varit stort för att få ny kunskap om vad det var för motiv som låg bakom den "monumentmani" som drabbade Europa kring sekelskiftet 1900.

Idéhistorikern Magnus Rodell har anslutit sig till denna skara. Han har gett sig i kast med att studera statyinvigningar och deras betydelse i 1800-talets Sverige. *Att gjuta en nation* är en doktorsavhandling som inte är utan förtjänster. Boken är mestadels välskriven och bitvis är Rodells analys givande. Det gäller exempelvis hans diskussion om nationens centrala betydelse för statyprojekten, men att dessa sinsemellan kunde ha olika syften och betydelser i samtiden. Detta resonemang för han med utgångspunkt i "nuets dramatik", det vill säga hur förståelsen av det förflutna relaterade till det nuvarande och framtidsförväntningar. På denna punkt hade han emellertid kunnat nå längre om han anknutit till den etablerade teoribildning som under benämningen historiemedvetande utgår från samspelet mellan de tre tidsaspekterna. Rodell bör känna till denna forskningsinriktning, eftersom han refererar till verk i litteraturlistan som utförligt behandlar detta problemkomplex.

Emellanåt gör sig Rodell skyldig till faktafel samt oprecisa eller missvisande formuleringar. Att faktafel smyger sig i texten är svårt att

RECENSIONER

undvika, men det blir värre när ett och samma fel upprepas. Det gäller framför allt påståendet att statyn av Gustav III på Skeppsbron i Stockholm utfördes av Johan Niclas Byström. I själva verket är den det konstverk av Johan Tobias Sergel som har värderats högst efter dennes hemkomst från Rom.

En annan typ av felaktighet återfinns på sidan 30. Där hävdar Rodell att bilden under 1800-talet "var ett tämligen utvecklade medium". Rimligen är det inte bilderna i sig som han här åsyftar, utan användningen av bilder. Under 1800-talet hade bilder ännu inte hade börjat i stor skala i massmedier och andra offentliga sammanhang, vilket konstvetaren Lars Berggren påtalat i *Giordano Bruno på Campo dei Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889* (1991). Att Rodell inte har förstått denna distinktion mellan bilden i sig och bruket av bilder framgår av att han i texten talar om bilden som ett utvecklade medium, medan han i noten citerar Berggren som diskuterar skillnaden mellan 1800-talets och dagens bildanvändning.

Undersökningen lider också av andra och allvarliga brister, som tenderar att överskugga de positiva sidorna. Även om det inte är statyerna i sig utan invigningarna av dem som står i fokus är det besynnerligt att det inte finns några ingående beskrivningar av monumenten och vilka symboler som är förknippade med dem. Det är också problematiskt att Rodell inte för någon diskussion om hur begreppen staty och monument skall definieras. För att förstå varför man i dåtiden lade så stor möda på att inviga statyer och monument är det nödvändigt att veta vad det egentligen var som man invigde.

Vad gäller ett annat centralt begrepp, nationalism, återfinns heller ingen uttömmande definition. I stället avfärdar författaren detta begrepp i en mening med motiveringarna att det ofta använts "i en alltför generell mening" och att "det rymmer olika kategoriseringar" (s. 40). Rodell gör inget försök att bidra med en egen och precisare definition av begreppet eller förklara vad som avses med de "olika kate-

goriseringarna". Alternativet är, hävdar han, att "analysera nationella inslag i de händelser som producerades i anslutning till en invigning". Hur dessa inslag, som författaren väljer att kalla för "nationsformering", skiljer sig från studier som utgår från varianter av nationalismbegreppet framgår inte. Förvirringen blir inte mindre av att Rodell använder begrepp som är intimt förknippade med nationalismen och några av denna forsknings portalfigurer. Läsaren behöver inte leta förgäves efter Eric Hobsbawms funderingar kring "the invention of tradition" eller Benedict Andersons resonemang kring nationalismens spridning.

Ett annat problem är att bildtexterna inte anknyter till de illustrationer som pryder boken. Således får läsaren med något enstaka undantag ingen hjälp med att läsa och förstå bilderna, vilket är en allvarlig brist i en bok som utgår från mottagandet av tredimensionella bildframställningar. Ett närbesläktat problem är att Rodell endast intresserar sig för hur invigningarna förmedlades i dåtidens tidningar. På så sätt väljer han bort spelet bakom valet av statyer och skiftande uppfattningar om vilka symboler som skulle eller inte skulle finnas med. Han har därmed heller ingen möjlighet att få vetskap om de motiveringar som fördes fram och de debatter som utkämpades inför statyinvigningarna. Vad som talar för att Rodell borde ha tagit med denna typ av material är att han endast undersöker tre evenemang: invigningen av Gustav II Adolf-statyn i Göteborg 1854, avtäckandet av Engelbrektstatyn i Örebro 1865 och uppförandet av Karl XII-statyn i Kungsträdgården i Stockholm 1868.

Med en materialmässigt bredare och analytiskt djupare ansats hade de goda uppslag som finns i studien fått den uppföljning de förtjänar. Läsaren hade i så fall fått redskap att förstå varför så stora mänskliga och materiella resurser satsades på denna historia i brons och granit. Det är emellertid en förståelse som svårigen uppnås enbart genom att läsa *Att gjuta en nation*.

Ulf Zander

Kvinnlig motkultur och katolsk mission. Sankt Josefsystrarna i Danmark och Sverige 1856–1936

Yvonne Maria Werner

Veritas Förlag, 2002. 358 s.

LUNDADOCENTEN YVONNE MARIA WERNER har mutat in ett intressant forskningsområde åt sig, den katolska kyrkan i Norden under de senaste 150 åren. Central är hennes bok från 1996, *Världsviid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929*, men går man till hennes senaste bok finner man där hänvisningar också till tio olika artiklar i ämnet.

Som bokiteln säger står Sankt Josefsystrarna i fokus i Y M Werners senaste bok. Denna kongregation har anor från Frankrike och 1646. Systrarna lyfter fram – förutom Josef och Maria i den heliga familjen – både Marta och Maria, dvs både aktivt kärleksarbete och kontemplativt liv. I mitten av 1800-talet blev det en ivrigt missionerande orden. Missionsfälten var främst Indien och Skandinavien. Detta är viktigt, för även om systrarna gjorde stora insatser både i skolverksamhet och i sjukvård, så var deras främsta ambition att dels bevara katoliker i deras tro, dels omvända protestanter.

Årtalet 1856 anger att då började Josefsystrarna sin verksamhet i Danmark. Där hade en relativt vidsträckt religionsfrihet införts 1849 i samband med att enväldet avskaffades. 1862 är startåret för verksamhet i Stockholm. Så sent som 1858 hade sex svenska kvinnor dömts till landsförvisning, därför att de övergått till katolsk tro, men två år senare öppnades en möjlighet för svenskar att bli katoliker. De första åren i Sverige var uppfyllda av strider, inte så mycket mellan katolikerna och det omgivande svenska samhället, utan främst var det fråga om intern katolsk kamp. Den katolske kyrkoherden i Stockholm jämte hushållerska motarbetade Josefsystrarna, som å sin sida ville ha en annan pater som själasörjare.

Efter hand utvecklades skilda mönster i Danmark och Sverige. – Norge skymtar mest

i framställningen. – I Danmark var det för systrarna fråga om både skola och sjukvård, i Sverige enbart skola. Danmark hade, även efter 1873, en mer generös religionsfrihetslagstiftning än Sverige. Det ledde dels till flera konversioner, dels också till att protestanter i Danmark lättare kunde sända sina barn till katolsk skola, dels slutligen till att systrarna i Danmark utan problem kunde markera sin ordenstillhörighet. I Sverige bevarades förbudet mot kloster ända till 1952; om detta förbjöd kvinnor att uppträda i nunneliknande dräkt var oklart.

Y M Werners bok är tredelad. Först får läsarna ta del av etableringsfasen i de nordiska länderna. Kapitel 2 skildrar sjukvårds- och skolverksamheten. Inte minst i den förstnämnda verksamheten var Josefsystrarna föregångskvinnor och skaffade både sig själva och sin trosuppfattning stor respekt. Stort utrymme ges den kamp som under 1920- och 1930-talen utspelade sig om Franska skolan i Stockholm. Kapitel 3 slutligen tar upp den kvinnliga komuniteten som en motkultur till vad som var gängse i Skandinavien. Helt lyckad är inte dispositionen. Det blir lite för många ”som sagt” i framställningen.

Personligen fann jag striden kring Franska skolan särskilt intressant. Jenny Müller eller Thérèse de Saint-Augustin som hon hette som ordenssystem övertog ledningen av Franska skolan 1895 och satte därefter sin prägel på verksamheten under 30 år. Av intresse är att hon var dotter till en av de kvinnor som landsförvisats 1858, och hon tillhörde kretsen kring drottning Josefine. Hon tonade ned den romersk-katolska prägel på undervisningen. De undervisande systrarna gick inte i ordensdräkt, och det fanns inte krucifix och helgonbilder i lärosalarna. Rektorn skapade stor respekt i Stockholm för skolan. Hon hade dessutom stöd av den katolske biskopen i Sverige, men hennes orden tyckte inte om att det katolska inslaget var nedtonat. Den stora maktkampen bröt emellertid ut sedan hon lämnat ledarskapet. Joséphine de Saint-Augustin alias mademoiselle Roullier ville verka i företräda-

RECENSIONER

rens anda. Stockholms skoldirektion var mån om att det var hon som skulle bli rektor. Men i Sverige hade en ny katolsk biskop tillträtt, Müller. Han ville inte ha Joséphine som rektor och han ville ge skolan en mer katolsk prägel. Av samma uppfattning, möjligen än mer bestämd, var ordensledningen i Frankrike. Vi fick nu en intressant frontställning: å ena sidan katolska kyrkan med den franska ordensledningen, å andra sidan lärare på skolan som hade ett kraftfullt stöd av Sveriges politiska ledning med i spetsen ecklesiastikminister Arthur Engberg samt också den franska staten med dess beskickning i Stockholm. Det gick så långt att ordensledningen sökte kvarhålla Joséphine i Frankrike och tvinga henne att avsäga sig rektoratet och be om ursäkt för sitt beteende, men hon vägrade. Hon vann en klar seger, men dessförinnan hade under 1934 framkallats en klar antikatolsk opinion i Stockholm med anledning av konflikten.

Som Yvonne Maria Werner säger i förordet har hon själv konverterat till katolicismen. Detta har säkert medfört flera fördelar för boken. Hon har ett engagemang för ämnet, och hon är mycket duktig på att leta fram arkivmaterial som hör till orden och katolska kyrkan. Materialet finns i Rom, Chambéry, Lyon, Köln och Osnabrück förutom i Köpenhamn och Stockholm. Det finns dock också problem med inifrånseendet. Hon har en tendens att alltför mycket solidarisera sig med katolska kyrkan. Hon nämner om kvinnliga kommuniteter, som stötte på starkt motstånd från den kyrkliga hierarkin och tvingades uppge framgångsrika verksamheter och anpassa sig till traditionella former av kvinnligt ordensliv. Detta vill hon dock inte se som utslag av misogyn hållning från den manliga kyrkoledningen utan som pastoral omsorg (sid 31).

Särskilt påfallande är hennes ställningstagande vid skildringen av konflikten kring Franska skolan i Stockholm. Hon ställer sig där på ordensledningens och kyrkans sida mot de ”rebelleraende” systrarna. Hon finner deras agerande ”helt oförsvarbart” (sid 222),

eftersom de bryter mot den viktigaste regeln inom orden, nämligen lydnad. Själv ser jag deras ihärdiga kamp och slutliga seger som beundransvärd, rimligen också som mer inspirerande än vanlig foglig ”kvinnlig motkultur” inom orden.

Under den tid som Y M Werner skildrar skedde ingen nämnvärd ökning av antalet katoliker i Sverige men väl i Danmark. I Sverige ansågs det vara snudd på fosterlandsförräderi att bli katolik. Idag råder närmast omkastat förhållande. Ingen höjer nämnvärt på ögonbrynen om någon blir katolik i Sverige, men i Danmark synes medlemskap i folkkyrkan vara ett viktigt element i ”danskheten”. Främmande är katoliker liksom judar och än mer muslimer. Om denna grova karakterisering är riktig, hur och när skedde förändringen under 1900-talet?

S.O.

Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939

Lars Elenius

Umeå, 2001. 488 s.

ÅR 2000 UTKOM MIKAEL NIEMIS *Populärmusik från Vittula*. Sverige fick på ett synnerligen angenämt sätt lära sig en hel del om Tornedalslivet. Utgångspunkten är Pajala under 1960- och 1970-tal.

Det finns ett forskningsprogram finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, som heter *Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum*. Projektet är flervetenskapligt och har sin bas vid Umeå universitet och Lantbruksuniversitetet. Från detta projekt kommer historikern Lars Elenius' arbete. Både forskningsprojektet och Elenius' avhandling ger en vetenskaplig bakgrund till Vittulas populärmusik.

Avhandlingens tidsavgränsning bestäms i hög grad av skolpolitiken. 1850 började 1842 års skolstadga slå igenom i verkligheten. Under den första perioden får man bland annat

ta del av laestadianernas syn på folkskolan. Laestadius och han lärjungar menade att det var viktigare att barnen räddades till det eviga livet än att de lärde sig läsa och skriva. Det innebar att läskunnigheten var ovanligt dålig i området.

Andra perioden sätter Elenius till 1876–1916. Då finns en stark iver från den svenska staten både i dess centrum i Stockholm och i dess periferi i kyrka och länsstyrelse i norr att finskspråkigheten skulle motarbetas och svenskspråkigheten främjas. Här rörde det sig om ett förakt för det finska språket och också om en rädsla att Ryssland låg bakom ”den fennomanska rörelsen”.

Under slutperioden börjar en viss förståelse för användningen av det finska språket växa fram. Sverige gick med i Nationerna Förbund, där man förpliktade sig att slå vakt om minoriteternas intressen, inte minst språkligt. 1935 togs beslutet att finska skulle kunna läsas som ett frivilligt ämne i fortsättningsskolan.

Boken slutar dock inte här, utan Elenius gör dessutom en specialstudie av Övertorneå kommun, ser på befolkningsförändringar där, studerar språkförändringar och äktenskapsmönster.

Detta sistnämnda avsnitt förefaller lite påklistrat och känns inte omistligt. Till det intressanta i boken hör studiet av relationen mellan laestadianerna och skolan likaså hur vetenskapen ställde sig i tjänst både hos fördomsfull rasteori och hos framsynt pedagogisk verksamhet.

Trots bokens omfång är det en del man saknar, bland annat lite mer om den officiella synen på finländare. I försöken att nå en invandringslagstiftning före världskriget var ett av hoten som anfördes langare av finsk härkomst som sålde brännvin till arbetare i Norrbotten. I världskrigets slutskede såg man från länsledningen i Norrbotten särskilt allvarligt på att rödgardister kunde komma över den finsk-svenska gränsen och bli farliga element för länets stora finstalande befolkning. Uppgifter om dessa fakta kunde med fördel ha

hämtats från Thomas Hammars utmärkta bok om svensk invandringspolitik fram till 1932.

I stort sett lika intressanta som laestadianerna är Norrbottenskommunisterna. Över huvud taget är det dåligt uppmärksammat att ”Sillénpartiet”, som ju utgör basen för Sveriges nuvarande vänsterparti, ursprungligen var ett regionalt parti endast med förankring i Norrbotten.

I sin sammanfattning säger Elenius att han ser försvenskningspolitiken som en del av moderniseringen. Därmed skärper han en uppfattning som tidigare framskytmatt. Han tonar ned den svenska skrällen för Ryssland och för ryska avsikter. Jag tror att han här har fel. Förändringen i den svenska politiken är så abrupt att den är chockerande. Sveriges försvarstänkande utgick från centralförsvarsdoktrinen fram till 1887, då ett betänkande kom om Norrbottens fasta försvar. Då framhölls att Sveriges hela strategiska läge var förändrat genom järnvägsbyggande både i det egna landet och i norra Finland. Den som drev igenom att särskilda svenskspråkiga skolor skulle inrättas i Norrbotten var generalstabschefen Axel Rappe. 1887 kom förslaget. De inrättades 1888.

Ett fullt fel i boken måste lyftas fram. Det står (sid 112), att Oscar I 1845 i Lund höll ett tal för studenter och då läste upp den egna dikten ”Finland! Så vill jag ropa” och sålunda uttalade sig för en återerövring av Finland. Det är så fel som kan tänkas. Oscar deltog inte i några studentskandinaviska möten, och har inte skrivit denna dikt. Den som skrev dikten och läste upp den var C V A Strandberg, Talis Qualis kallad, en kunskap som för inte så länge sedan var självklar för varje svensk humanist.

Lars Elenius’ bok ger, tillsammans med generös litteraturlista, en hel del om språkgränsen i norr. Den är inte lika rolig som Niemis bok men mer faktatät.

S.O.

RECESSIONER

Den svenske modellen og det norske systemet. Tilhøvet mellom modernisering og identitetsdanning i Sverige og Noreg ved overgangen til det 20.hundreåret.

Svein Ivar Angell

Det Norske Samlaget, 2002. 350 s.

KOMPARATIONER MELLAN SVERIGE och Norge är inte särskilt vanliga i svensk forskning, möjligen mer i norsk. Därför finns all anledning att uppmärksamma Svein Ivar Angells doktorsavhandling, framlagd i Bergen. Studien har ett tydligt syntetiserande anslag. Angell tar avstamp både i Stein Rokkans teorier och i senare års forskning om välfärdsstaten och frågan om ”den nordiska modellen”. Att analysera moderniseringens karaktär med dess komplicerade processer, politiska stridsfrågor och teoretiska problem är ingen enkel uppgift men Angell har bestått denna prövning väl.

Årtiondena kring sekelskiftet 1900 var omtumlande. På alla samhällsområden – ekonomi, politik, kultur – skedde förändringar som ställde ökade krav på samhällets förmåga att hålla ihop, på att integrera medborgarna under nya förhållanden. Med inspiration från Weber och Habermas jämför Angell moderniseringen i Sverige och Norge inom tre samhällsfält, det *nationellt-kulturella*, det *politisk-demokratiska* och det *teknisk-ekonomiska*. Ett nyckelbegrepp i moderniseringsprocessen är *rationalitet*, aktörernas möjlighet att kalkylera med följderna av sitt handlande. Habermas rationalitetsformer subjektiv, social och objektiv motsvarar de tre samhällsfälten. Angells huvudresultat är att den svenska moderniseringen mer än den norska präglades av förändringarna inom det teknisk-ekonomiska fältet. Den norska formades främst av dynamiken inom de nationell-kulturella och politisk-demokratiska fälten. Även om slutsatsen knappast är överraskande klargör Angells analys mycket av förhållandet mellan de yttre ramvillkoren och den moderniseringspolitiska debatten/diskursen.

Svenskt näringsliv var betydligt mer kon-

centrerat än det norska. En politisk styrning av ekonomin låg därför närmare till hands i Norge. Att svensk tullpolitik blev protektionistisk medan den norska ekonomin behöll sin öppenhet är en annan skillnad. I Sverige var nationalismen ett bålverk mot demokrati och parlamentarism medan förhållandet i Norge var det omvända. Konservativa försvarsbastioner som den svenska första kammaren saknade norsk motsvarighet. Att Sverige var en väletablerad nationalstat med flerhundraåriga kulturella institutioner gav också skiftande förutsättningar för moderniseringsprocessen.

Skillnaden i fråga om den nationellt-kulturella moderniseringen låg främst i att den svenska samhällseliten behärskade den nationalstatliga symbolvärlden. Konservatismen hade legitimitet som vårdare av det historiska arvet. I Norge erövrade venstre den positionen och lyckades formulera ett kulturellt nationsbyggnadsprogram på radikal och liberal grund. Kulturkampen var i betydligt högre grad sammanflätad med den politiska striden. Om de politiska institutionerna kom att leverera grundmaterialet till den norska nationalkänslan fick naturen något av en motsvarande roll i Sverige. Även den politiska moderniseringen uppvisar viktiga skillnader. Demokratiseringen gick relativt snabbt i Norge, men steg för steg i Sverige på grund av konservatismens starka ställning.

Mest utrymme i analysen får den teknisk-ekonomiska moderniseringen. Även om det på båda håll utvecklades en nationellt baserad kapitalism med rivaliserande konservativa, näringsliberala och radikala strömningar väger ändå skillnaderna tyngre. I relationen mellan den svenska staten och näringslivet prioriterades den ekonomiska aspekten. Svenska konservativa hade en klar orientering mot storindustrin, något som ansågs ligga i linje med drömmen om nationell samling. Industrialiseringen blev till och med ett element i formandet av den nationella identiteten. I Norge däremot fanns av politiska skäl en svagare tilltro till den storindustriella strategins förmåga att

skapa samhällelig integration. En forcerad industrialisering enligt svenskt mönster sågs som ett hot mot venstrekoalitionen.

Angell skriver sammanfattningsvis att den nationella kontinuiteten hade skilda funktioner i de båda länderna. I Sverige var kontinuiteten ett element i försvaret av de gamla statsinstitutionerna; i Norge blev däremot kontinuitetsbrottet en drivkraft för politisk demokratisering. Där fanns ett direkt samband mellan samhällets politisering och samma process inom den offentliga sfären, något som inte var fallet i Sverige. Medan norska kommuner ägnade mycket energi åt sociala frågor prioriterades i grannlandet den tekniska moderniseringen. I linje med Habermas rationalitetsbegrepp kan den svenska moderniseringen anses vara uttryck för en mer målinriktad form medan det starka nationellt-kulturella draget i den norska utvecklingen ger en bild av en mer känslobaserad rationalitet.

Ett problem är Angells vaga moderniseringsbegrepp. En outtalad premis tycks vara att det sker en oundviklig utveckling mot nationell integration, en process som närmast jämföras med modernisering. Men nog kan en integration ske på mer traditionalistisk grund och i själva verket bromsa moderniseringen? I en analys av moderniseringen bör därför motkrafterna lyftas fram. Varför misslyckades de – om så nu blev fallet? Man kan också rikta anmärkning mot att de båda länderna behandlas strikt åtskilda. Trots att unionen inte hade så många gemensamma organ fanns det såväl industriell samverkan och påverkan på lagstiftning som vetenskapligt och politiskt utbyte att ta hänsyn till.

De politiska stridsfrågor av avhandlingen riktar sökljuset på är den norska koncessionslagen (1909) och den svenska Emigrationsutredningen (1907–1913). I det norska fallet rör det sig om en riksdagspolitisk fråga där partigrupperingar kan avläsas i stortingsdebatter och den praktiska tillämpningen följas upp. Emigrationsutredningen är däremot till stor del ett enmansverk, en skapelse av den socialliberala statistikern Gustav Sundbärg.

Mest känd i den omfattande utredningen är som Angell framhåller bilaga XVI, "Det svenska folklynnet". Texten avviker från sedvanlig utredningsprosa genom sin personliga, aforistiska stil, vilket gjorde att den utgavs som broschyr och lästes i breda kretsar. Sundbärg kritiserar här svenskens brist på nationell insikt och historiskt sinne. För den reformsinnade Sundbärg blir receptet mot utvandringen och den nationella försvagningen ekonomisk utveckling och sociala reformer.

Diskursanalyser brukar inte uppehålla sig länge vid frågan om källmaterialets representativitet. Diskursen antas kunna avläsas i en mängd olika frågor, oavsett hur typiska de är. Otvivelaktigt är emigrationsfrågan värd att studera genom dess samband med den sociala frågan och industrialiseringen som helhet. Man kan emellertid ifrågasätta om det fanns ett så stort fokus på emigrationsprojektet i den allmänna samhällsdebatten som författaren – i linje med svensk forskning – anser. För att spetsa till det hela vill jag hävda att just valet av Emigrationsutredningen bestämmer avhandlingens huvudresultat. Med Sundbärgs bakgrund och inriktning får en utredning av honom ofelbart en ekonomisk slagsida.

En studie av Norrlandsfrågan – som har många likheter med koncessionsfrågan – skulle ha kunnat ge en annan bild, men Angell berör den endast kortfattat. För såväl konservativa som frisinna (motsvarigheten till venstres landsbygdsdel) och socialister var bolagsväldet och uppköpen av bondehemman roten till många av samhällets problem. I Norrlandsfrågan – som ändade i 1906 års lag mot bolagens skogsköp – sammanknöts en rad moderniseringsfrågor – ägandet av produktionsmedlen, balansen mellan jordbruk och industri och mellan land och stad. Storindustrins Norrland stod emot sinnenas Norrland, för att låna ett uttryck från den samtida skönlitteraturen. Liksom i koncessionsfrågan stod valet av framtids-samhälle på dagordningen. Motstånd mot den ekonomiska liberalismen fanns längs hela den politiska skalan, hos landsbygdens liberaler såväl som hos bondevänliga konservativa och so-

RECENSIONER

cialister. I det bolagskritiska "Norrlandsfrisinet" finner vi dessutom något av en svensk motsvarighet till Johan Castbergs Arbejderdemokrater. Kritikerna talade om den nya tidens finansskojare, om penningens makt och om ödelagda skogar. De predikade "myllans evangelium" och ansåg att nyodling skulle hejda emigrationen. Bönderna gavs en avgörande betydelse för folkorganismen och sambandet natur – människa. Lantlivet var ett ideal jämfört med den skadliga staden. Industrins förlorende linje vilade däremot på en stark vetenskapstro och ett principiellt försvar för äganderätten. Det gamla måste vika undan för det nya. I civilisationsarbetet låg att naturresurserna skulle utnyttjas.

Norrlandsfrågan kan ses i ljuset av just de former för rationalitet som präglade den norska moderniseringen, den nationellt-kulturella respektive den politiskt-demokratiska aspekten. Förutom att en sådan analys illustrerar likheten mellan länderna pekar den också på betydelsen av att utveckla moderniseringsbegreppet. Även om alla bolagskritiker inte var antimodernister, många var anhängare av en kontrollerad modernisering med politiska mål och nationellt-kulturella bevekelsegrunder enligt norskt mönster, var Norrlandslagen en seger för de traditionella krafterna. Att behandla frågan under rubriken "Radikal borgarleg modernisering" (Angell, s 299) leder därför tankarna fel. Likaväl som all nationell integration inte är synonym med modernisering är inte heller den segrande politiken det. Att olika former av modernisering, t.ex. politisk och ekonomisk, i vissa historiska situationer kan stå i motsättning till varandra bör också beaktas. En analys av Norrlandsfrågan modifierar Angells karakteristik av skillnaderna mellan den norska och den svenska moderniseringen och sätter också fingret på den klassiska källkritiska regeln om representativitet. Vid en närmare granskning av Emigrationsutredningen framträder för övrigt liknande traditionalistiska drag som i Norrlandsfrågan, om än i mindre omfattning. Sundbärgs utgångspunkt är jordbrukets och den fast rotade bondeklas-

sens bevarande. Genom nyodling skulle 100 000 jordbruksarbetare räddas från staden med dess osunda lockelser.

Liksom i svensk forskning om sekelskiftet ges statsvetaren Rudolf Kjellén ett stort utrymme. Här kan man invända att Kjellén var mer särpräglad än representativ, mer böjd till stilistisk briljans än till parlamentariskt arbete. Något egentligt inflytande fick han aldrig, därtill var hans skepsis till det långsamma parlamentariska arbetet alltför stor. Angell ägnar tre gånger mer utrymme åt Kjellén än åt den ledande, moderata högern (representerad av Arvid Lindman och Hugo Tamm), och åt gammalhögern (Ernst Trygger) tillsammans. Kjellén var åren efter unionsupplösningen en värtalig förespråkare för nationell samling, en samling byggd på storindustriell utveckling och integration av arbetarklassen genom sociala reformer och rösträtt (däremot inte parlamentarism). En betoning av den strömning han representerade, unghögern, riskerar liksom tonvikten på Emigrationsutredningen, att överdriva den ekonomiska slagsidan i svensk modernisering.

En viktig aspekt på moderniseringen är självfallet styrkan hos den nya ordningens bärare, borgerligheten. Att svenska företagare i ekonomisk mening hade en stark position är väl belagt av forskningen. Däremot var förhållandet annorlunda från ett politiskt perspektiv. Det är inte korrekt att som Angell hävda att ett av de viktigaste motiven bakom tvåkammarreformen 1865 var att öka det näringsidkande borgerskapets inflytande. De tidigare uteslutna borgerliga grupperna (bruksägare, fastighetsägare i städerna) hade redan slussats in i ständsriksdagens expansiva borgarstånd. Snarare var syftet att tillförsäkra makten åt den medelklass i vidare mening som redan tidigare dominerat riksdagen (ämbetsmän, hemmansägare, företagare). Det moderniserande draget i reformen var i första hand att personlighetsprincipen ersatte ståndsprincipen, inte att nya grupper tillförsäkrades representation. I stället för att leda ett starkt borgarstånd hamnade industriidkarna i minoritet både i den av hem-

mansägarna dominerade andra kammaren och i ämbetsmännens och godsägarnas första kammare. Paradoxen med tvåkammarreformen var att den agrara sektorns makt stärktes, samtidigt som industrialismen började göra sig alltmer hörd. Att även denna relativa politiska svaghet hos den näringsidkande borgerligheten bör ha påverkat moderniseringens förlopp är uppenbart. Motståndet mot ekonomiska reformer, främst från hemmansägarnas andra kammare, visar på de traditionalistiska strömningarnas betydelse och att moderniseringen inte så entydigt behärskades av en teknisk-ekonomisk idévärld.

Trots dessa invändningar är det ingen tvekan om att Angells avhandling visar på både komparationens och syntesens möjligheter. Styckan i avhandlingen ligger i dess höga analytiska nivå och den konsekvent genomförda jämförelsen som i sin strama struktur utgör ett metodologiskt föredöme. Uppdelningen i tre former av rationalitet blir ett brukbart redskap för att belysa moderniseringens skilda vägar. Till det kan man lägga att jämförelser mellan Sverige och Norge är synnerligen välkomna. Våra grannländer uppvisar i sin utveckling ett fascinerande mönster av likhet och olikhet som borde inspirera till fortsatt forskning.

Torbjörn Nilsson

Kung Fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950

Torbjörn Andersson
Lund 2002. 754 s.

TROTS ATT IDROTTEN som fenomen har en lång och intressant historia är ämnet "idrotts-historia" en relativt ny företeelse i Sverige. Den idrottsforskning som bedrivs – och bedrivits – och som inte är direkt medicinskt inriktad har till stora delar varit förbehållen samhälls- och beteendevetare. Den humanistiska idrottsforskningen har nästan helt varit koncentrerad till Stockholm och kretsen/kretsarna kring Jan Lindroth.

Med sin avhandling *Kung Fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950* har Torbjörn Andersson inte bara lagt ytterligare ett fotbollsarbete till de som tidigare producerats av forskare som Tomas Petterson och Bill Sund utan också markerat att det vid Lunds universitet och Malmö högskola finns en idrotts-historisk forskning.

Som undertiteln anger behandlar avhandlingen den svenska fotbollens kulturhistoria under 1900-talets första hälft. Med avstamp i traditionen kring "Cultural Studies" och dess bruk av begrepp som "ideologi" och "kultur" och med Antonio Gramscis tolkning av hegemonibegreppet fokuserar författaren sitt intresse främst på tre frågeställningar:

Hur har den svenska fotbollen förändrats, ideologiskt och kulturellt, från slutet av 1800-talet, fram till 1950?

Var fotbollen ett manligt "skötsamhetsprojekt"? Skulle fotbollen inte bara vara avkoppling och motion utan också en "skola" som syftade till att uppfostra såväl spelare som publik och göra dem till gentleman?

Hur kunde fotbollen nå en så stark position, kulturellt och socialt, att den kommit att bli en svensk nationalsport?

Arbetet följer också den svenska fotbollens ideologiska förändring, från det att den introducerades i Sverige i slutet av 1800-talet fram till mitten av förra seklet. 1800-talets och den tidiga 1900-talets fotboll dominerades av engelska gentlemanideal som t.ex. fair-play och amatörism men också av pompös svensk punchpatriotism.

Från mellankrigstiden kom emellertid fotbollen att knytas allt närmare de ideal de svenska folkrelserna representerade. Nu skulle fotbollsspelaren inte längre bara vara "gentlemanen" som idrottade utan att behöva bekymra sig eventuella kostnader, nu skulle han därtill leva upp till krav på skötsamhet och nykterhet. Fotbollen blev under denna tid också en hela svenska folkets angelägenhet och landskamperna, som tidigare betraktats som

RECENSIONER

någoting nära nog suspekt, följdes nu med ständigt stigande intresse från allmänheten.

Ett problem som hängde samman med dessa två ideal – den engelske gentlemanen och de svenska folkrörelsernas – var synen på fotbollsspelarna som rena amatörer. Här nådes inte någon tillfredsställande lösning under hela den tid undersökningen omfattar. Medan man i Storbritannien snart nog lämnade tankarna att fotbollsspelarna skulle vara amatörer och accepterade den professionella fotbollen höll man i Sverige fast vid det tidigare amatöridealet. Spelarna skulle leva *för* sin idrott men inte *av* den. Sätten genom vilka fotbollsspelare belönades – eftersom de ju inte kunde avlönas – var åtskilliga. Från gratismiddagar (där spriten ibland flödade) till resor och erbjudanden om arbete.

Det material Torbjörn Andersson arbetat med är främst pressmaterial, såväl idrottspress som lokalpress, men också arkivmaterial, främst från Svenska Fotbollförbundet. En imponerande prestation då mer än 6 000 nummer av idrottsstidningar, förutom övrigt arkivmaterial, har behandlats.

Avhandlingen är ett gigantiskt arbete och vittnar om ett enormt forskningsarbete. Här kan man verkligen använda den slitna frasen ”ett pionjärarbete” och mena det! Svensk fotbolls historia och utveckling under mer än ett halvt sekel presenteras och belyses på ett sätt som inte endast klarlägger utan också kan ge goda uppslag till nya, intressanta undersökningar, alltifrån kortare uppsatser på akademisk grundnivå till doktorsavhandlingar.

Samtidigt är jag inte odelat positiv till arbetet. Det är gott, det är gediget – men det är alltför tungt! Historiska avhandlingar tycks de senaste åren ha drabbats av gigantism. Så också Torbjörn Anderssons. Här finns en spännande teoretisk diskussion som omfattar inte bara begrepp som ”kultur” och ”hegemoni” utan också ”genus” och ”manlighet”. Här finns likaså en uttömmande och gedigen skildring av den svenska fotbollens historia. En skildring som inte bara tecknar bilden av

en ständigt växande folkrörelse utan som också tar fram de, under hela den undersökta tidsperioden, ständigt pågående diskussionerna kring ”amatörismen”, pekar på huliganismen otäcka gamla rötter, visar att det inte alls var okontroversiellt att införa tips osv osv. Här finns bilder från fotbollens slitiga vardagsliv men också sådant som visserligen kanske mest är kuriosa men som säger en hel del om amatörfotbollens snåriga verklighet: annonser där fotbollsspelare erbjuds anställning (”Forward av div.II-klass erhåller plats omedelbart ...” (s. 554) eller uppgiften att ”Lennart ”Nacka” Skoglund förhandlade 1949 till sig tusen kronor, full ekipering samt en kappa och en mat-ta till sin moder” (s. 545).

Jag är alls inte avogt inställd till att man i en avhandling också presenterar denna typ av material. Tvärt om är det, enligt mitt förmenande, ofta detta som kan göra boken intressant också för dem som inte tillhör en relativt snäv akademisk krets. Det jag däremot önskar är att det av ”Kung Fotboll” inte blivit *en*, digger, bok utan minst två. En dröm, ett rent ideal, skulle vara en relativt kort avhandling, skriven med sikte på disputationen, samt därtill en, två eller kanske t o m tre böcker av mera populärvetenskapligt snitt. Böcker där författaren friare fått visa upp sina fantastiska kunskaper om fotbollen och dess värld och där läsaren kunnat avnjuta alla de smakliga detaljer, ibland bagatellartade men sällan eller aldrig oväsentliga, som utgör delar av den svenska fotbollens kulturhistoria.

Eva Queckfeldt

Illusion und Wirklichkeit. Individuelle und kollektive Denkmuster in nationalsozialistischer Kulturpolitik und Germanistik in Schweden 1928–1945

Birgitta Almgren

Södertörn Academic Studies, 2001. 439 s.

PÅ INITIATIV AV VÅR statsminister har Vetenskapsrådet fått 20 miljoner kronor för att det

skall forskas om relationen mellan Sverige och Nazityskland under 1930- och 40-talen. Redan innan denna forskning har hunnit påbörjas har nu kommit en mycket intressant bok i ämnet av docent Birgitta Almgren vid Södertörns högskola.

Det framgår mycket klart av Birgitta Almgrens arbete vilken vikt man i Tyskland lade vid att svenskar och inte minst universitetsmänniskor hade en positiv uppfattning om "det nya Tyskland". För detta mål arbetade Nordische Gesellschaft, Deutsche Akademie, organisation för akademikerutbyte, och givetvis tyska legationen i Stockholm och konsulat.

När det gällde professorer och övriga lärare i tyska lyckades man skrämmande väl. I Lund var Erik Rooth professor, en forskare med världsrykte när det gällde lågtysk filologi. Men i fråga om vilka tyska författare man borde läsa anammade Rooth den tyska kultursynen. Han skrev ett mycket uppskattande förord till en antologi, där man uteslutit bland andra Heinrich Heine, Thomas Mann och givetvis Heinrich Mann och Erich Maria Remarque. De två förstnämnda hade enligt Rooth litterära förtjänster, men eftersom de riktat anklagelser mot tyskt väsen och tysk kultur, borde inte studenter läsa dem, för de hade "själva anmält sitt utträde ur den tyska gemenskapen". I den polemik som uppstod kring antologin, framhöll Rooth att han ville ha andra krav på författare än att vederbörande skulle vara "antingen jude eller dekadent eller bådadera".

Erik Rooth kämpade senare för att en viss tysk skulle ha en lektorstjänst, där ett huvudargument var att vederbörande hade godkänts av den tyska beskickningen.

Vid Stockholms högskola hade Erik Wellander fått den första professuren i tyska. Framför allt har Wellander fått ett utomordentligt stort inflytande på den svenska språkvården genom klassikern *Riktig Svenska*. Liksom sin rektor vid högskolan, historikern Sven Thunberg, deltog Wellander när universitetet i Heidelberg 1936 firade sitt 550-årsjubileum. Han blev då hedersdoktor. Efteråt skrev Wel-

lander en mycket positiv understreckare i *Svenska Dagbladet*. Där framhöll han vilket fint tal som Joseph Goebbels hade hållit, "personligt enträget, besvärjande och avväpnande". Till synes instämmande refererade han att vetenskapens värdefrihet och förutsättningslöshet var övervunna idéer. Överallt skulle nu den nationella principen göra sig gällande. Den tyska legationen sände understreckaren till utrikesdepartementet i Berlin och framhöll värdet av att man fick så mycken förståelse för det nya Tysklands kulturpolitiska hållning.

Fick någon en inbjudan förväntade sig de tyska myndigheterna en gentjänst. 1937 hade den unge nationalekonomen Bertil Ohlin på initiativ av beskickningschef Arvid Richert varit i Berlin och föreläst om problem i den svenska socialpolitiken. Sedan hade han i svenska tidningar skrivit kritiska artiklar om den nazistiska politiken. Detta gjorde tyskarna mycket upprörda, för enligt deras mening hade Ohlin på detta sätt illa svarat upp mot den tyska gästfriheten.

Tysklärarna vid Uppsala universitet var inga medlöpare. Professor John Holmberg tyckte personligen illa om nazisterna men ingen politik fick på något sätt färga verksamheten. Medan Europa brann på grund av nazitysk aggression, sysslade lärarna enbart med tysk språkhistoria.

Göteborg var det lärosäte där antinazismen var starkast. Det var ju Torgny Segerstedts stad. Rektor var historikern Curt Weibull, och han var mycket tydlig i sitt ställningstagande. Också tyskprofessor Axel Lindqvist var antinazist, och i protest mot den nazistiska politiken avsåg han sig ordförandeskapet i den svensk-tyska föreningen. Djupt tragiskt var dock att även en antinazist kunde vara påverkad av rasläror. När man 1938 skulle tillsätta en lektorstjänst, avfärdade Lindqvist två mycket meriterade kvinnor med att de var judar och kvinnor. Den ena av de två, Agathe Lasch, skulle senare komma till Dorpat, men tyska utrikesdepartementet motsatte sig detta, och hon fördes i stället till koncentrationsläger och förintelse.

RECENSIONER

Vad fanns då för opposition mot medlöperiet? I Lund hade Erik Rooth en mycket frän motståndare i litteraturhistorikern Olle Holmberg. I synnerligen klara ordalag beklagade han att en svensk universitetsprofessor medverkade till en stympling av begreppet tysk kultur. Kampen mot akademisk nazism framkommer också indirekt i Tage Erlanders nyutgivna dagböcker. Som ny ecklesiastikminister engagerade han sig för att inte Erik Rooth eller hans gode vän historikern Gottfrid Carlsson skulle få bli censorer vid studentexamen. På motsvarande sätt medverka-

de Erlander till att avsätta teologen Hugo Odeberg som inspektor för Värmlands nation i Lund. Anledningen var densamma.

Birgitta Almgren har förutom svenska arkiv använt sig av flera arkiv i Tyskland. Där finns bland annat det tyska lektorernas verksamhetsberättelser, klipp från ledande svenska tidningar och särskilda akter på svenskar med kulturellt inflytande. Också här, när det gäller arkivspårinnehåll, kan författaren och hennes bok vara till hjälp för historiker.

S.O.